

УДК 904:393(477.83)

РЕЗУЛЬТАТИ АРХЕОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ НА ЛЬВІВСЬКОМУ ПЕРЕДМІСТІ В М. БЕЛЗІ

Остап ЛАЗУРКО, Микола ШНІЦАР, Євген ТКАЧ
*Державний історико-культурний заповідник у місті Белзі,
вул. Савенка, 1, Львівська область, Сокальський район, Белз, 80062, Україна;
Науково-дослідний центр “Рятівна археологічна служба”
Інституту археології НАН України,
вул. Винниченка, 24, Львів, 79008, Україна,
e-mail: lazurko78@ukr.net*

Висвітлено результати археологічних досліджень 2009 р., проведених у м. Белз на Львівщині. Роботи проведено на Львівському передмісті, неподалік городища літописного Белза. Метою робіт була локалізація фарного костелу Святого Миколая. Хоча основне завдання не було досягнуте, натомість виявлено низку об’єктів, що значно доповнюють відомості щодо історичної топографії міста. Виявлено об’єкти ранньозалізного та киево-руського часу, окреслено межі кладовища фарного костелу та простежено оборонний рів пізньосередньовічного Белза.

Ключові слова: фарний костел, об’єкт, поховання, цвинтар, оборонний рів, посад.

Археологічна експедиція Державного історико-культурного заповідника у місті Белзі* влітку 2009 р. проводила дослідження ділянки, що знаходиться у східній частині міста (Львівське передмістя), поблизу збігу Львівської та Сокальської доріг, навколо шкільної майстерні (рис. 1). Згідно архівно-історичних джерел, тут знаходився фарний костел Святого Миколая. Роботи проводили з метою локалізації споруди неіснуючого костелу, визначення меж його кладовища, а також вивчення історії заселення та використання цих теренів у давніші періоди.

Перший у Белзі міський парохіяльний костел Святого Миколая заснував намісник Русі князь Владислав Опольський після приєднання міста до Польського королівства 1377 р. За документами відомо, що перший костел стояв на передмісті (*in suburbia*). Це місце первісно дійсно було на передмісті, а після другої локації Белза 1509 р. – у межах міста, біля його східної оборонної стіни. Ймовірно, під час пожежі Белза в 1473 р. згорів і перший дерев’яний костел, але

* Автори висловлюють подяку М. Войтович, В. Станьку, І. Волкотрубову, В. Лящі, В. Шишаку, Н. Войтовичу, Ю. Котику та Ю. Ревері за допомогу у проведенні польових досліджень та камеральному опрацюванні матеріалів.

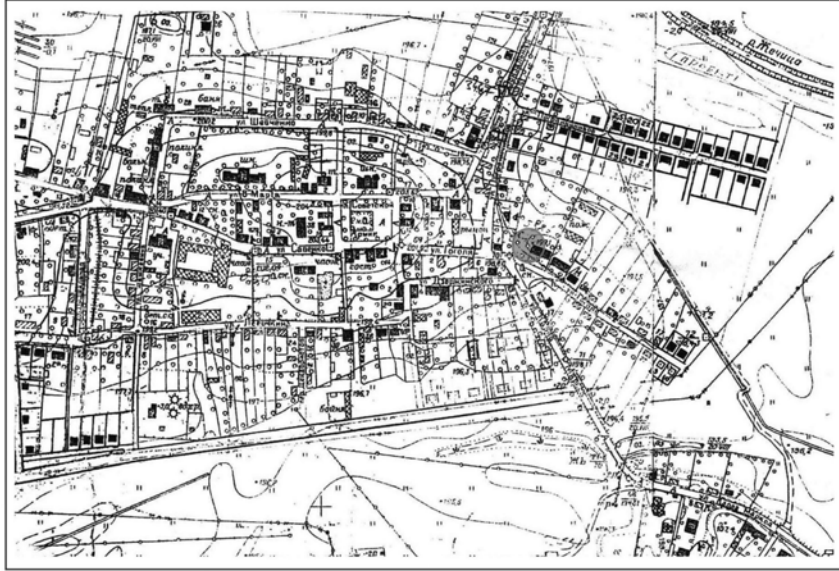

Рис. 1. Белз. Розташування дослідженої у 2009 р. ділянки.

невдовзі на його місці постав новий, також дерев'яний. Дуже швидко, ще у XVI ст., міський костел Святого Миколая отримав статус фарного. Будучи дуже високим за рангом (його парохі часто були одночасно холмськими каноніками чи єпископами-помічниками – вікаріями), він володів великими маєтками та привілеями, зокрема, селом Махнівок із фільварком. Відзначений він на карті Ф. фон Міга 1779 р. – в східній частині середмістя (рис. 2), згадує про нього Йосифінська метрика 1788 р. Після ліквідації Йосифінською реформою 1785 р. монастиря отців домініканців і передачі їх мурованого костелу на фарний, старий дерев'яний костел якийсь час стояв на своєму місці, а 1796 р. був проданий і перенесений в село Махнівок та посвячений як церква Святого Архістратига Михайла, що згоріла 1914 р. На сьогодні не відомо жодного опису чи іконографічного матеріалу про костел Святого Миколая [Слободян, 2006, с. 176].

Для реалізації поставленої мети на території поблизу шкільної майстерні було розплановано три траншеї та один розкоп (рис. 3). Траншея 1, розміром 1×23 м, закладена за 13,5 м на північ від шкільної майстерні, зорієнтована по осі захід–схід. Траншея 2, розміром 1×10 м – перпендикулярно до траншеї 1, на віддалі 20 м від будинку шкільної майстерні. Траншея 3, розміром 1×16 м – за 10 м на захід від шкільної майстерні та зорієнтована по лінії захід–схід. Розкоп 1, загальною площею 66 м², закладено в північній частині траншеї 2.

Також було закладено шурфи у східній (при паркані пожежної частини) та південній частинах ділянки.

Дослідженнями зафіксовано чотири культурно-хронологічні горизонти: ранньозалізного часу, слов'янської та киево-руської доби і пізнього середньовіччя.

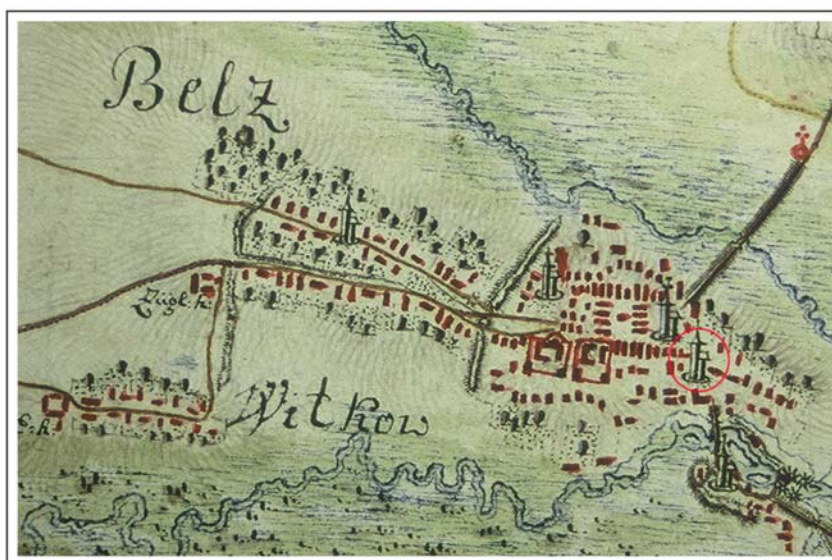

Рис. 2. Белз. Фарний костел Святого Миколая на мапі Ф. фон Міра.

Горизонт ранньозалізного часу репрезентують два об'єкти (рис. 3, 2) та розвал посуду.

Об'єкт 23 (рис. 4) виявлено на глибині 0,84 м у південно-західній частині розкопу; відкрита лише його частина, решта заходить у південну стінку розкопу. Досліджена частина, розмірами 1,14–2,50 м, це яма підквадратної форми, глибиною 0,6 м. Стінки похилі, дно рівне. Заповнення двошарове: верхній шар – сірий важкий супісок; нижній шар – жовто-сірий важкий супісок. У заповненні віднайдено фрагменти керамічного посуду.

Об'єкт 22 виявлено на глибині 0,75 м у західній частині розкопу. Це яма овальної форми, розмірами 0,48×0,35 м. Стінки похилі, дно лінзоподібне, глибина 0,12 м. Заповнення – важкий супісок сірого кольору; у заповненні виявлено два уламки керамічного посуду.

Рухомий археологічний матеріал цього часу представлений, головню, фрагментами ліпного посуду (рис. 12, 9–11), що походять з об'єктів та розвалу (переважна більшість), що знаходився біля західного краю розкопу. Також кілька фрагментів ранньозалізного часу віднайдено в об'єкті 6, які, можливо,

потрапили із об'єкта цього часу, зруйнованого під час будівництва іншого, вже в руський час. За формою це банкоподібні посудини і тюльпаноподібні горщики. Вони виготовлені з добре відмуленого керамічного тіста з домішкою піску, зовнішня поверхня шорстка, темно-сірого або коричневого кольору, внутрішня добре зглажена або залощена, чорного кольору. Під заокругленим, часто потоншеним, краєм вінець нанесено ряд невеликих круглих проколів або наліпів, навпроти яких, з внутрішньої сторони, нанесено псевдопроколи. Інколи зовнішня поверхня вкрита нігтевими затисками. На одному фрагменті, на плічках, нанесено невеликий пружок. Також є кілька фрагментів керамічних дисків. Найближчі аналогії до керамічного комплексу знаходимо на пам'ятці “ульвівецько-лежницького” культурного горизонту поблизу с. Ульвівок [Павлів, 2006, с. 160–161, рис. 5].

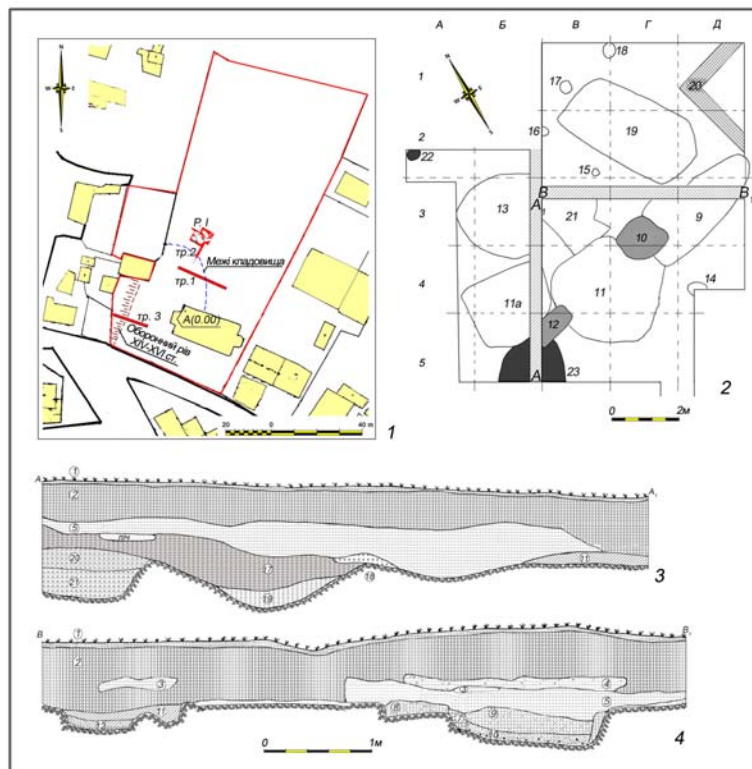

Рис. 3. Белз. Розкопки 2009 р. Розташування археологічних розкриттів на ділянці (1), план та профілі розкопу (2–4).

Крім кераміки виявлено також колекцію виробів із кременю. Переважна більшість належить до відходів виробництва і напівфабрикатів, які не можуть бути хронологічно визначені, проте, без сумніву, частина з них відноситься до

ранньозалізного часу. Всього виявлено чотири вироби з вторинною обробкою, з яких лише два можуть бути пов'язані зі зазначеним періодом: фрагмент біфасіального серпа (рис. 12, 2) та комбіноване знаряддя скобель+скребок. Цікавими є дві інші знахідки, які вказують на можливе існування неподалік поселення ще давнішого часу. Це фрагмент вкладня серпа та середнє січення поздовжньої пластини, бічні краї якої, з боку спинки, оброблено в суцільний спосіб скісноструменевою ретушшю (рис. 12, 1). Подібні вироби є характерними для раннього енеоліту і можуть бути пов'язані з культурами лендель-полгарської етнокультурної спільноти (маліцька та волино-люблінська) [Balcer, 1983, s. 90–91, гус. 11, 27, 31].

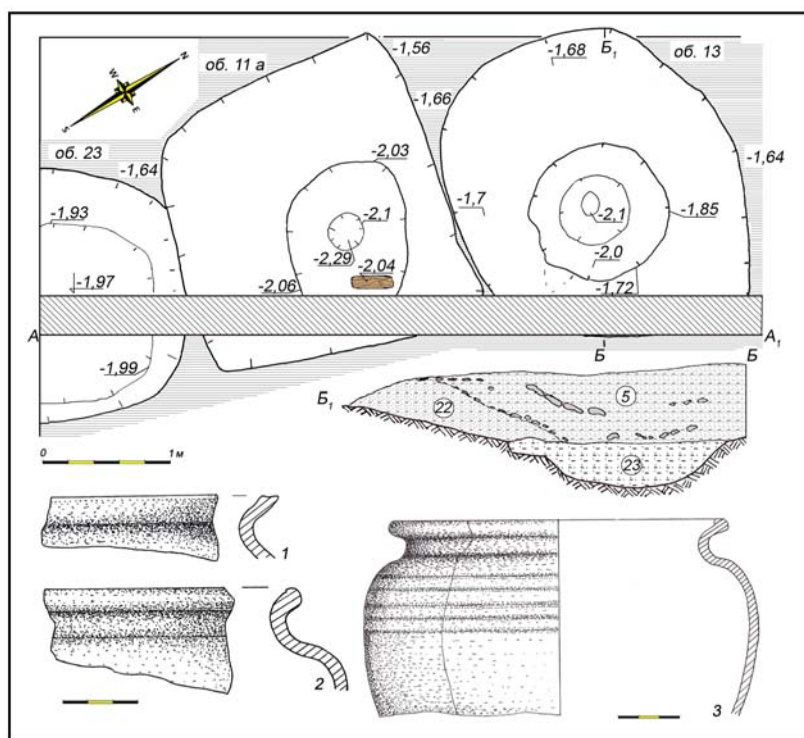

Рис. 4. Белз. Розкопки 2009 р. План об'єктів 23, 11-а та 13. Керамічний посуд з заповнення об'єкту 13.

До горизонту слов'янського часу (райковецька культура) віднесено п'ять об'єктів (рис. 3).

Об'єкт 19 (рис. 5) виявлено на глибині 0,84 м в північній частині розкопу. Це яма підпрямокутної форми, розмірами 3,96×1,20 м, орієнтована по осі північний захід–південний схід. Стінки похилі, дно рівне, дещо глибше в

центральної частині. Глибина ями 0,65 м. У південному куті знаходилася сходинка підтрикутної форми, розмірами 0,50×1,20 м і глибиною 0,42 м від рівня виявлення. Заповнення тришарове: верхній шар – щільний темно-сірий супісок із включенням вугликів та вимазки; середній шар – щільний сірий супісок, що містить включення вугликів та вимазки; нижній шар – чорний сильно гумусований ґрунт з прожилками світлих відтінків, що містить включення вугликів та вимазки. У заповненні виявлений керамічний посуд (рис. 5, 4–5), кістки тварин та ін. Уздовж південно-західної і північно-західної стінок споруду оконтурювали стовпові ямки округлої форми, діаметром 0,18–0,42 м (об'єкти 15–18), які, ймовірно, конструкційно були з нею пов'язані.

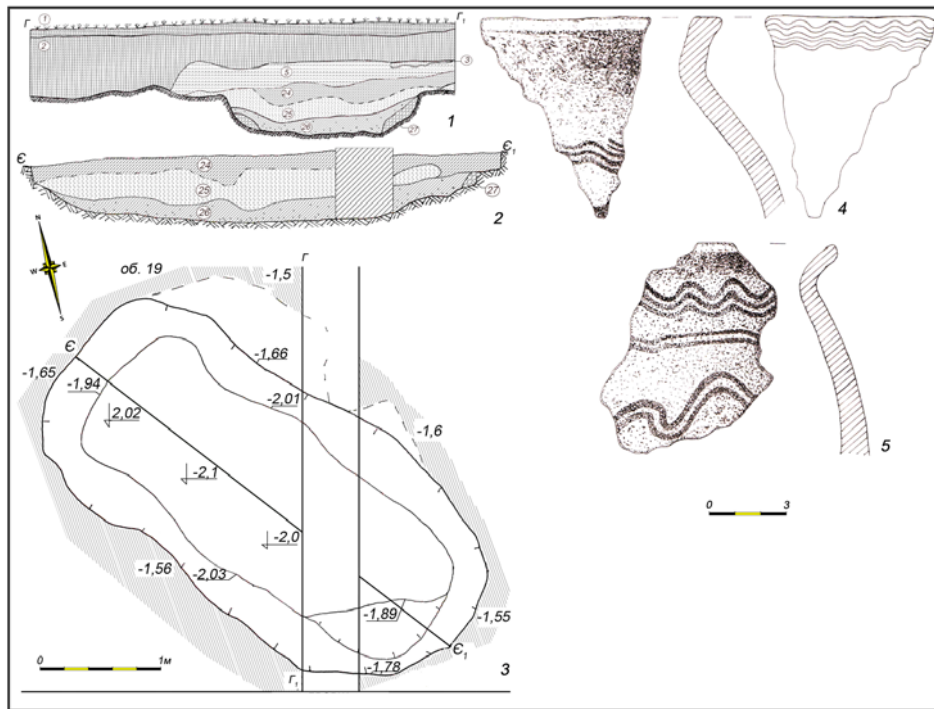

Рис. 5. Белз. Розкопки 2009 р. План, профілі та матеріал з заповнення об'єкту 19.

Знахідки цього часу походять виключно з нижнього шару заповнення об'єкту 19, вони представлені сильно фрагментованим ліпним і т. зв. ранньокружальним посудом. Керамічне тісто містить домішку жорстви та шамоту, випал нерівномірний, здійснений при низькій температурі. Обидві поверхні та злам темно-сірого або цеглясто-сірого кольору. Орнаментовані горизонтальними рядами хвилястих ліній виконаних гребінцем, інколи доповнені рядами прямих ліній. Про форму посуду можна судити лише з двох

фрагментів верхніх частин горщиків (рис 5, 4–5). Вони належали посудинам зі середньопрофільованою шийкою і слабо вираженим плечем, вінця одного фрагмента заокруглені (діаметр 20 см), іншого горизонтально зрізані (діаметр 26 см). За формою вони близькі до горщиків типу VIII, за В. Петрашенко, що датуються IX – серединою X ст. [Петрашенко, 1992, с. 51, рис. 8, табл. 11].

З інших знахідок відзначимо два біконічні пряслиця (рис. 13, 8–9), виготовлені з каолінової глини. Перше має на бічній стороні прокреслену ламану лінію, його діаметр 2,8 см, діаметр отвору – 1,1 см, збережена висота – 1,8 см. Друге має діаметр 3,1 см, діаметр отвору – 1,0 см, висота – 2,2 см. Цей тип пряслиць є характерним і найбільш чисельним для ранньослов'янських пам'яток VIII–X ст. [Петрашенко, 1988, с. 27, рис. 1].

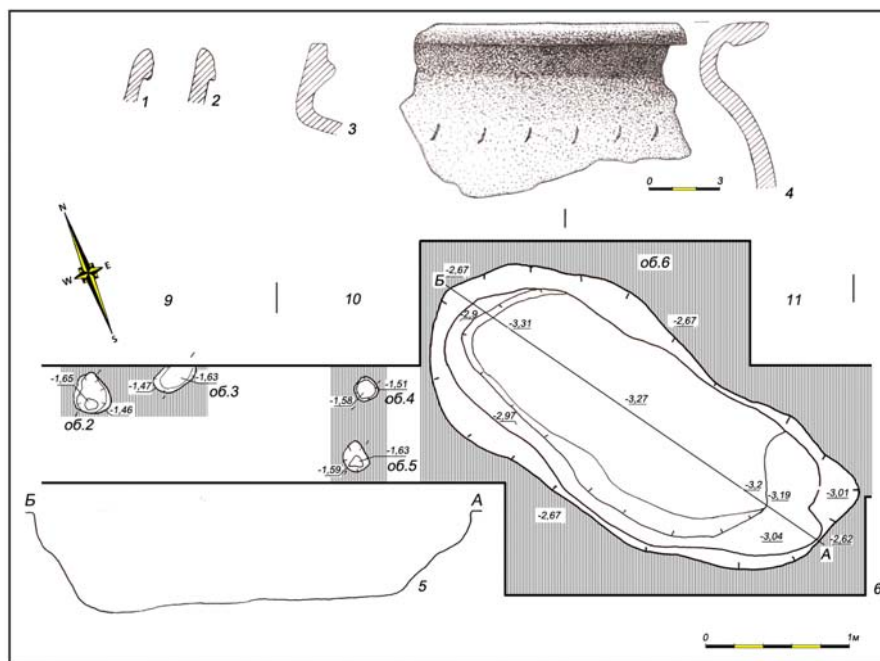

Рис. 6. Белз. Розкопки 2009 р. План об'єктів 2–6. Профіль та матеріал із заповнення об'єкту 6.

До цього горизонту належить також скляна намистина (рис. 13, 28), віднайдена під час зачистки на рівні виявлення об'єкту 19. Вона округлої форми, коричневого кольору, по спіралі обрамлена стрічкою жовтого кольору. Виготовлена методом накручування скляної маси навколо стержня. Діаметр – 1,0 см, діаметр отвору – 0,4 см, висота – 0,7 см. Цей тип намистин був дуже поширеним протягом VIII–IX ст. [Школьнікова, 1978, с. 100, рис. 2, 8].

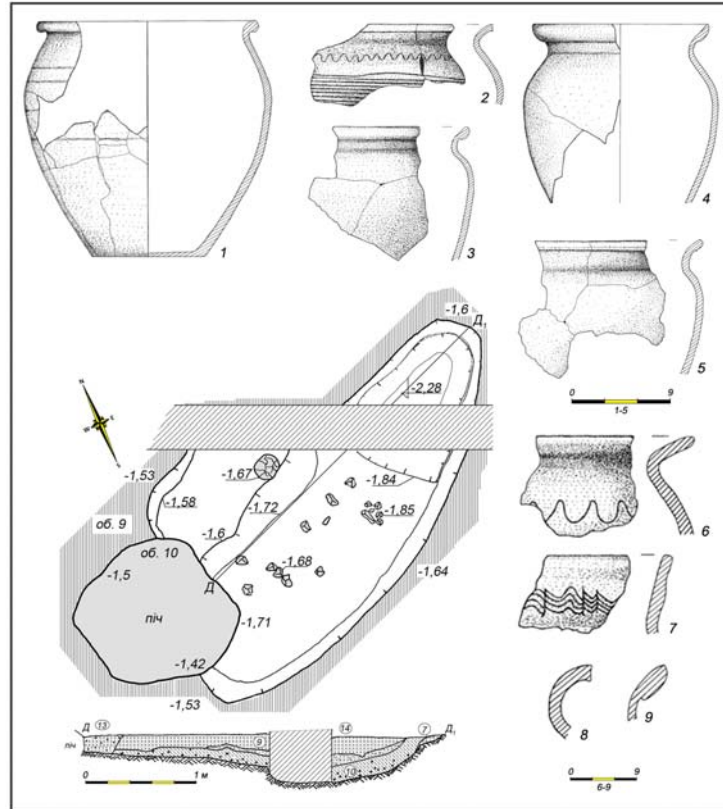

Рис. 7. Белз. Розкопки 2009 р. План, профіль та матеріал із заповнення об'єкту 9.

Руський горизонт (XI–XIII ст.) є найбільш репрезентативним – до нього належить більшість об'єктів і рухомого археологічного матеріалу.

Об'єкти 2 і 3 (рис. 6) – стовпові ямки, виявлені в кв. 9 траншеї 1, на глибині 0,62 м. Вони розташовані по осі захід–схід, на відстані 0,32 м одна від одної. Перша з них підокруглої форми, розмірами 0,30×0,26 м, має похилі стінки і нерівне дно, глибина 0,19 м. Друга овальної форми, розмірами 0,32×0,20 м, має прямі стінки та рівне дно, глибина 0,16 м.

Об'єкти 4 і 5 (рис. 6) – стовпові ямки, виявлені в кв. 10 траншеї 1, вони розташовані по осі північний схід–південний захід на відстані 0,26 м одна від одної. Перша залягала на глибині 0,57 м, вона округлої форми, діаметром 0,18 м, лінзоподібна в перетині, глибиною 0,04 м. Друга, залягала на глибині 0,69 м, підокруглої форми, розмірами 0,22×0,20 м, має похилі стінки та рівне дно, глибина 0,06 м.

Об'єкт 6 (рис. 6) виявлено на рівні материка, на глибині 0,59 м, у кв. 10–12 траншеї 1. Це яма видовжено-овальної форми, розмірами 3,12×1,42 м, орієнтована по осі північний захід–південний схід. Стінки похилі, дно рівне, понижується у північно-західному напрямку. Глибина об'єкту 0,69 м. Заповнення двошарове: верхній шар – темно-сірий супісок із включенням вугликів; нижній шар – чорний гумусований супісок. Із заповнення походить керамічний посуд (рис. 6, 1–4), кістки тварин та ін. На нашу думку, об'єкти 4–6 конструктивно пов'язані між собою і входили до складу однієї споруди.

Об'єкт 9 (рис. 7) виявлено на глибині 0,79 м у східній частині розкопу. Це яма овальної форми, розмірами 3,36×2,28 м, видовжена по лінії захід–схід. Стінки похилі. У східній частині знаходиться яма, в напрямку якої понижується дно об'єкта. Північна половина об'єкта – це своєрідне підвищення, шириною до 1,0 м, його глибина 0,08 м. Заповнення двошарове: верхній шар – темно-сірий супісок із включенням жовтого суглинку та вугликів; нижній шар – чорний гумусований супісок із вкрапленням вугликів. Із заповнення походить керамічний посуд, кістки тварин та ін. У південно-західній частині об'єкту знаходяться залишки глинобитної печі (*об'єкт 10*) овальної форми, розмірами 1,90×1,24 м і висотою 0,20 м. Вона розміщена в ніші, вкопаній у материкову основу на 0,1 м. У центральній частині знаходився черінь, розмірами 0,31×0,52 м, товщиною 0,02–0,03 м. Перед піччю знаходився перекоп пізнішого часу. Піч частково “сідає” на об'єкт 11. Спостереження над стратиграфією об'єкта 9 та аналіз речового матеріалу з двох шарів його заповнення та печі дає підстави стверджувати про двофазовість цієї споруди. А саме: нижній шар репрезентують фрагменти горщиків із вертикально зрізаним та манжетоподібним краєм вінець, без виїмки для покришки (рис. 7, 1–9); фрагменти посуду з верхнього шару відрізняються від попереднього, зокрема, у них більше профільована шийка, по іншому оформлений край вінець, наявна виїмка для покришки. При розборі печі в глині, з якої вона збудована, виявлено фрагменти посуду, аналогічні до тих, які виявлені в обох шарах заповнення, а в заповненні череня – виключно посуд, типовий для верхнього шару. Це дає підстави вважати, що спочатку об'єкт використовували як господарську яму. Пізніше, після полишення цієї споруди, котлован було дещо розширено, зведено піч і нову будівлю використовували під житло.

Об'єкт 11 виявлено на глибині 0,64 м у південно-західній частині розкопу. Після вибирання заповнення з'ясовано, що на рівні материка він мав округлу форму, діаметром до 3,0 м. На цьому рівні по краю більшу частину об'єкта (південна, східна та західна сторони) оконтурював прошарок струхлявілого дерева та мергелевої глини, які пов'язуємо зі залишками стін споруди. У південно-західній частині об'єкта знаходилася округла в плані яма, діаметром 0,5 м та глибиною 0,2 м; заповнення ями – чорний ґрунт із великою кількістю

вугликів та фрагментами керамічного посуду (рис. 8). На рівні дна об'єкт мав підпрямокутну форму, розмірами 2,62×1,80 м, орієнтований стінками за сторонами світу. Стінки похилі, дно рівне, дещо понижується в північному напрямку, глибина об'єкту 0,60 м. На дні зафіксовано два паралельні рівчаки від сильно прогнилих брусів, витягнуті по лінії захід–схід, шириною 0,10 м (рис. 9). Заповнення тришарове: верхній шар – темно-сірий супісок із включенням мергелевої глини та вугликів; середній шар – коричневий, насичений органічними рештками ґрунт; нижній шар – чорний гумусований супісок. У заповненні виявлено керамічний посуд (рис. 10), кістки тварин, та ін.

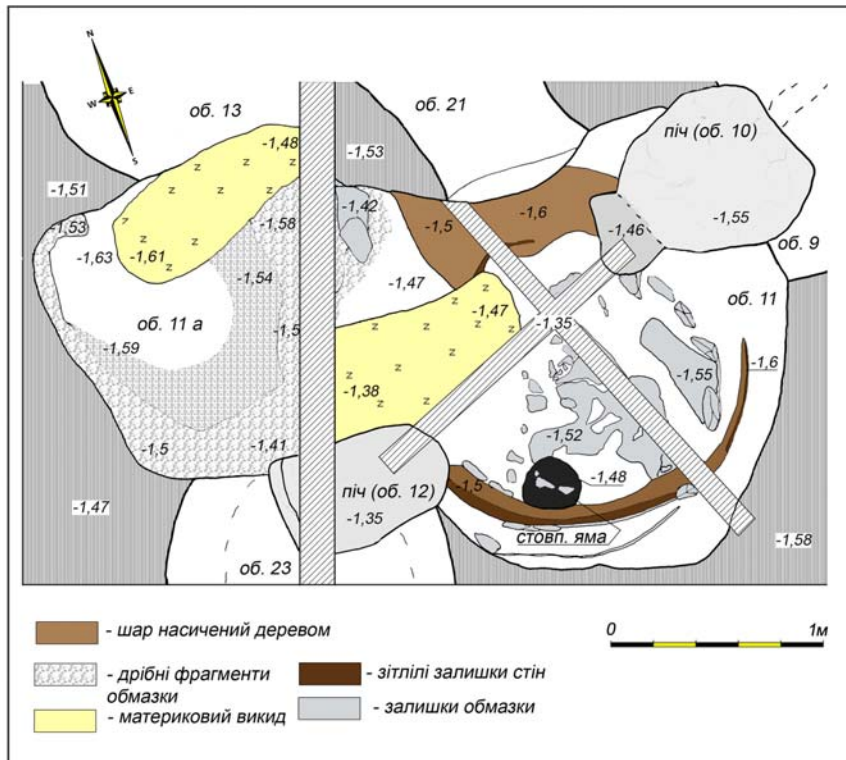

Рис. 8. Белз. Розкопки 2009 р. План об'єктів 11 та 11-А на рівні материка.

На материка, на західному краю об'єкту, знаходяться залишки глинобитної печі (об'єкт 12) підпрямокутної форми, розмірами 0,80×1,0 м і висотою 0,15 м. Піч було влаштовано на передматериковому шарі, можливо на якихось дерев'яних конструкціях, оскільки під нею виявлено прошарок струхлявілого дерева. У середній частині знаходився черинь у вигляді лінзи вугликів і кераміки (рис. 12, 8), довжиною 0,71 м, товщиною 0,01 м.

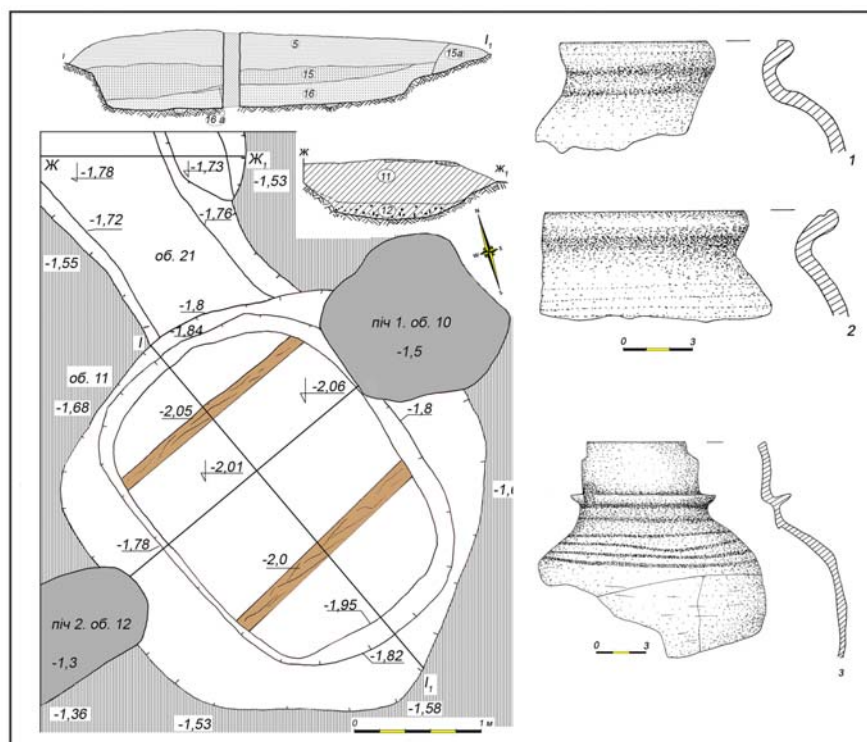

Рис. 9. Белз. Розкопки 2009 р. План та перерізи об'єктів 11 та 21. Керамічний посуд із заповнення об'єкту 21.

Об'єкт 11-А (рис. 4) виявлено на глибині 0,50 м у південно-західній частині розкопу. Це яма підквадратної форми, розмірами 2,26×2,24 м, орієнтована стінками за сторонами світу. Стінки сильно похилі, дно рівне. Глибина об'єкту 0,60 м. У центральній частині знаходиться стовпова ямка округлої форми, діаметром 0,27 м, з похилими стінками і гострим дном, глибина якої 0,25 м. Заповнення двошарове: верхній шар – темно-сірий супісок із включенням великої кількості мергелевої глини та жовтого суглинку; нижній шар – чорний гумусований супісок. Материковий викид із об'єкту частково перекриває об'єкт 11 (рис. 8). У заповненні знайдено керамічний посуд (рис. 10, 11–14), кістки тварин та ін.

Об'єкт 13 (рис. 4) виявлено на глибині 0,7 м у західній частині розкопу, північніше об'єкту 11-А. Це яма округлої форми, діаметром до 2,46 м. Стінки сильно похилі, дно лінзоподібне, діаметром 0,59 м. Глибина об'єкту 0,77 м. У центральній частині знаходиться стовпова ямка округлої форми, діаметром 0,18 м, з лінзоподібним дном, глибина 0,05 м. Заповнення двошарове: верхній

шар – сірий супісок з включенням мергелевої глини та вимазки; нижній шар – слабо утрамбований темно-сірий гумусований супісок. Верхній шар заповнення та частково материковий викид з об'єкту перекривають об'єкт 11-А. У заповненні виявлено керамічний посуд (рис. 4, 1–3), кістки тварин та ін.

Об'єкт 21 (рис. 9) виявлено на глибині 0,53 м у центральній частині розкопу. Це яма вісімкоподібної форми, збережені розміри 1,84×1,80 м, витягнута по лінії північ–південь. Частково перерізаний об'єктами 13 і 11. Стінки похилі, дно лінзоподібне, глибина 0,51 м. Заповнення двошарове: верхній шар – сірий супісок; нижній шар – темно-сірий супісок з включеннями вугликів та вимазки. У заповненні виявлено фрагменти керамічного посуду (рис. 9, 1–3).

Рухомий археологічний матеріал представлений, головню, керамічним посудом. Він виготовлений із глиняних вальків спіралью-джгутовим способом із наступним обточуванням всієї поверхні на гончарному крузі. Переважна більшість посуду виготовлена зі звичайної залізистої глини, що має домішку піску, випал переважно нерівномірний, здійснений при низькій температурі. Зовнішня і внутрішня поверхні від темно-сірого до цеглястого кольору, вони часто ангобовані, в зламі черепок одно-тришаровий. Значно менше виробів із каолінової глини, які також відзначаються нерівномірним випалом.

Найчисельнішу групу посуду становлять горщики, переважно сильно фрагментовані; повністю вдалося реконструювати лише одну форму. Це кружальний горщик середньої пропорції, висотою 22 см, із низьким слабо випуклим плечем і дуже низькою слабопрофільованою шийкою. Вінця, діаметром 21 см, потовщені у вигляді валика і відігнуті назовні. На плоскому дні, діаметром 10,5 см, простежуються сліди від мінеральної підсипки. Випал нерівномірний, плямиста поверхня коричнево-сірого кольору, злам одношаровий. Застосовано орнамент у вигляді чотирьох врізних горизонтальних ліній. Посудину виявлено над об'єктом 9.

Решта горщиків за способом оформлення верхньої частини та краю вінця поділено на кілька типів:

- зі сильно вигнутою низькою шийкою та плавним переходом у високе опукле плече. Край вінця, діаметром 14–18 см, вертикально зрізаний або заокруглений (рис. 7, 2, 6, 8). Походить з об'єкту 9;

- із добре вираженою шийкою, високим опуклим плечем. Край вінця, діаметром до 20 см, оформлено у вигляді манжета з чітко виділеним (загостреним) та заокругленим нижнім ребром (рис. 6, 1, 2, 4; 7, 3–5, 9). Походить з об'єктів 6 і 9.

- зі сильно вигнутою низькою шийкою та плавним переходом у високе опукле плече. Розхилені вінця, діаметром 16–18 см, край яких потоншено і витягнуто догори, утворюючи з внутрішньої сторони виїмку для покритишки

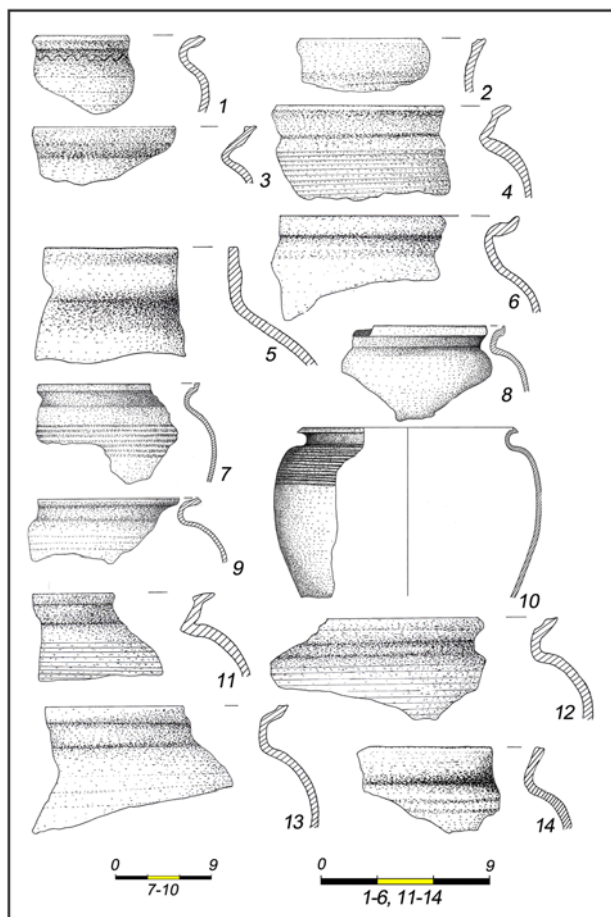

Рис. 10. Белз. Розкопки 2009 р. Керамічний посуд із заповнення об'єктів 11–11А.

(рис. 10, 6, 8). Є найбільш характерним типом для об'єкту 11, трапляється в невеликій кількості в об'єктах 11-А, 13, 21.

- зі сильно вигнутою низькою шийкою та плавним переходом у високе опукле плече. Край вінець (діаметр 14–24 см), з виїмкою з внутрішньої сторони, короткий, різко відігнутий назовні та косо зрізаний гранню, рідше край вінець оформлений двома гранями: верхня косо зрізана назовні, нижня косо зрізана у напрямку до шийки (рис. 10, 1, 9, 10; 12, 8). Є найбільш характерним типом для об'єкту 11-А, трапляється в невеликій кількості в об'єктах 11, 21.

- із розхиленими вінцями, діаметром 16–20 см, та відтягнутим догори горизонтально зрізаним краєм і виїмкою з внутрішньої сторони (рис. 10, 3, 7,

138 ISSN 2078–6093. Археологічні дослідження Львівського університету. 2013. Випуск 17 12–14; 4, 1). Шийка плавно вигнута, опукле плече сильно виступає відносно до вінець. Трапляються в невеликій кількості в об'єктах 11-А, 13.

- із високим плечем, короткою прямою шийкою, інколи з різким переходом в плічка. Край вінець оформлено у вигляді літери "Т" (рис. 10, 4, 11). Трапляється лише в об'єктах 11 та 11-А.

- із високим плечем, короткою сильно вигнутою шийкою, інколи з різким переходом у плічка і вінця. Вінця відігнуті назовні, край оформлено у вигляді валика, загорнутого усередину (інколи валик сплющений зверху, ще рідше потоншений і витягнутий доверху), що утворює виїмку для покритишки (рис. 4, 2, 3; 9, 1, 2). Переважно виявлені в об'єкті 13, в інших об'єктах трапляється в невеликій кількості.

З інших форм зафіксовано посуд із вузьким (діаметр 8–12 см), високим вертикальним горлом, яке у середній частині профільоване сильно виступаючим карнизом (рис. 9, 3). Наявні фрагменти верхніх частин посуду з низьким вертикальним, дещо нахиленим всередину, горлом, діаметром 14–18 см (рис. 10, 5) та фрагмент дещо відігнутого назовні циліндричного горла, діаметром 12 см (рис. 7, 7). Також виявлено кілька уламків стінок та фрагмент ручки від амфор.

Найбільш вживаним орнаментом є хвилясто-лінійний. Прямолінійний орнамент наносили суцільними врізними горизонтальними лініями по всій висоті плеча, рідше по всьому тулубу. Хвилястий орнамент наносили на шийці і плечі у вигляді одно-, рідше багаторядної хвилі. Часто посуд прикрашали сполученням хвилі і прямих ліній, де хвилю наносили по шийці, а нижче наносили ряди прямих ліній. Поодинокі екземпляри мають насіннеподібний орнамент та ряди крапкових наколів.

Белзькій кераміці відомі численні аналогії з пам'яток руського часу на Західній Україні. Горщики I і II типів та повністю реконструйована форма датуються X–XI ст., а III тип – кінцем XI ст. [Тимошук, 1982, с. 18–19, рис. 4, 5, 8]. Час побутування інших типів кераміки припадає на XII–XIII ст. [Малевская, 1969, с. 6–12, рис. 2–4].

Другу групу рухомого матеріалу становлять металеві вироби. Найчисельнішою категорією є ковані залізні цвяхи, різні за розмірами, квадратні в перетині, з круглими та видовженими голівками, віднайдені як у заповненні об'єктів, так і в культурному шарі.

Предмети побутово-господарського призначення представлені фрагментом леза та двома цілими екземплярами ножів (рис. 12, 5, 6). Параметри одного цілого знаряддя: довжина леза з прямою спинкою – 9,0 см, ширина – 1,8 см, товщина – 0,3 см; черешок у профілі прямокутної форми, кріпиться до нижньої частини леза, довжина – 3,6 см, ширина – 1,8 см, товщина – 0,3 см. Другого ножа: довжина леза – 13,4 см, ширина – 1,8 см, товщина – 0,4 см. Спинка пряма; черешок у профілі прямокутної форми, збережений на довжину – 2,0 см,

ширина – 1,2 см, товщина – 0,4 см. Фрагмент леза серпа (рис. 12, 7) збережений на довжину 20 см, ширина – 1,8 см, товщина – 4 см.

Предмети озброєння – лучний та арбалетний наконечники стріл бронебійного типу та умбон щита. Перший (виявлено в культурному шарі біля поховання 20) стержневий, ромбічний у перерізі (рис. 13, 27). Збережений на довжину 7,0 см, збережена довжина стержня зі сферичним упором – 2,4 см. Довжина трикутного пера – 4,6 см, ширина грані – 0,6 см.

Другий (виявлено в верхньому шарі заповнення об'єкту 11) втульчастий, пірамідальний, квадратний у перерізі, з довгою шийкою (рис. 13, 26). Довжина – 9,0 см, довжина втулки – 4,3 см, діаметр – 1,5 см, довжина кінцівки – 2,3 см. Довжина бойової головки – 4,7 см, ширина граней 1,1 см, довжина шийки – 2,2 см. Найближчі аналоги знаходимо в Тустані серед наконечників типу І-перехідний, за типологією М. Рожка, де вони датовані другою половиною XII ст. [Рожко, 2002, с. 302].

Умбон округлої в плані форми, опуклий; діаметр – 20 см, товщина – 0,4 см.

Прикраси з металу репрезентує бронзова рамка пряжки, ромбоподібної в плані форми, з кутами у вигляді стилізованих хрестів (рис. 12, 4). У верхньому куті частково збережена залізна заклепка. Висота – 3,2 см, ширина – 3,4 см, товщина – 0,2 см.

Залізна пряжка (рис. 12, 3): рамка прямокутної форми, кована зі смуги, товщиною 0,5 см, шириною 0,8 см. У центральній частині прикріплений язичок, довжиною 6 см. Довжина виробу – 5,3 см, ширина – 4,8 см.

Кілька металевих виробів не мають виразних ознак функціонального призначення.

Група скляних виробів представлена 16 фрагментами браслетів (рис. 13, 10–25). Браслети виявлено в культурному шарі та верхніх шарах заповнення об'єктів 6, 11, 11-А, 13, 19. Їх віднесено до кількох типів. Найбільше кручених зеленого (по спіралі обрамлений стрічкою жовтого кольору), блідо-зеленого (інколи по спіралі обрамлений ниткою жовтого кольору) та чорного (переважно по спіралі обрамлений стрічкою жовтого кольору), бузкового кольорів – 9 екземплярів. Округлих гладких виявлено 4 екземпляри: блакитного (по спіралі обрамлений стрічкою жовтого кольору), зеленого (по спіралі обрамлений двома стрічками жовтого та коричневого кольору) і блідо-зеленого (по спіралі обрамлений ниткою жовтого кольору), коричневого кольорів. Решта типів представлені по одному екземпляру: плескатоопуклий зеленого кольору, рубчастий коричневого кольору та трикутний у перетині чорного кольору. Виробництво скляних браслетів у Києві розпочалося в 30-х роках XII ст., а в інших містах – зі середини цього ж століття [Щапова, 1972, с. 187–191].

Кам'яні вироби представлені п'ятьма біконічними та одним конічним пряслицями, виготовленими з рожевого пірофілітового сланцю (рис. 13, 2–7). Поклади цієї сировини зосереджені в районі Овруча, тут також знаходилися майстерні з виготовлення пряслиць, звідси їх поширювали по всій території Русі, а також експортували в сусідні країни, зокрема, Волзьку Булгарію, Херсонес і Польщу [Рыбаков, 1948, с. 466–471]. Біконічні пряслиця двох видів: перший – низькі пряслиця, шириною до 2,5 см і висотою до 1 см, діаметр отвору 0,7 см; другий – це маленькі пряслиця більш високої пропорції, шириною до 1,8 см, висотою до 1,5 см, діаметр отвору 0,7 см. Розміри конічного: діаметр – 2,2 см, діаметр отвору – 0,7 см, висота – 0,5 см. За схемою датування пряслиць за діаметром отвору їх хронологія – друга половина XII – перша половина XIII ст. [Розенфельдт, 1964, с. 223].

Пізньосередньовічний горизонт (XIV–XVIII ст.) репрезентують всі 29 поховань та рів.

Більшість поховань (25) відкрито в траншеї 1, ще чотири виявлено в південній частині траншеї 2. Найбільша концентрація кістяків була в західній частині траншеї 1 (кв. 1–3), де виявлено 18 покійників, які лежали в три яруси. Їх кількість зменшувалася в східному напрямку, тому в кв. 7–10 виявлено лише три поховання (останнє на межі кв. 9 і 10). Рівень захоронення досить неглибокий – 0,3–0,7 м. Могильні ями не простежуються. Супровідний інвентар відсутній. Покійники покладені у витягнутому положенні на спині, головами на захід, часто з незначним відхиленням на північ. Такий обряд поховання є характерним для пізнього середньовіччя, тому їх треба пов'язувати з цвинтарем костелу Святого Миколая (XIV–XVIII ст.). Серед них вирізняються лише два поховання.

Поховання 21 (крайне східне) особливе тим, що було зорієнтоване головою на південь. Можливо, так воно оконтурювало межі цвинтаря.

Ще більш цікавим є **поховання 20**, оскільки покійник лежав на животі, головою на північ, ліва рука витягнута вперед і зігнута в лікті. Ліва лопатка пробита, хребет деформований, черепна коробка пошкоджена вже після смерті, можливо, плугом. Зважаючи на це, існує велика ймовірність, що цей кістяк не пов'язаний із цвинтарем, а належить людині, що померла насильницькою смертю і не була похована. Заслуговує уваги і той факт, що в районі ребер віднайдено наконечник лучної стріли, проте достеменно не відомо, чи він безпосередньо пов'язаний з похованим чи потрапив туди випадково.

Рів (рис. 11) простежений у західній частині траншеї 3 (кв. 1–3). Було відкрито лише частину рову зі східною стінкою, яка вказує на те, що рів був витягнутий по осі північ–південь. Його відкрита ширина становила 2,76 м, глибина в материк – до 0,86 м. Заповнення рову становили наступні нашарування, що утворилися в процесі його засипання: білий пісок, потужністю 0,1–0,36 м, сірий пісок, потужністю 0,2–0,32 м, жовтий пісок, потужністю 0,08–

0,22 м, мергелева глина, потужністю 0,04–0,10 м. Матеріал заповнення рову представлений фрагментами керамічного посуду XVI–XVII ст., в нижньому шарі (мергелева глина) виявлено фрагменти кераміки XIII–XV ст. На дні рову знайдено два шматки обвугленого дерева та дерев'яний брус, товщиною 0,10–0,15 м, що лежав уздовж рову. Також на його дні, в кв. 1, виявлено та частково розчищено дві стовпові ямки (вони заходять у північну стінку траншеї).

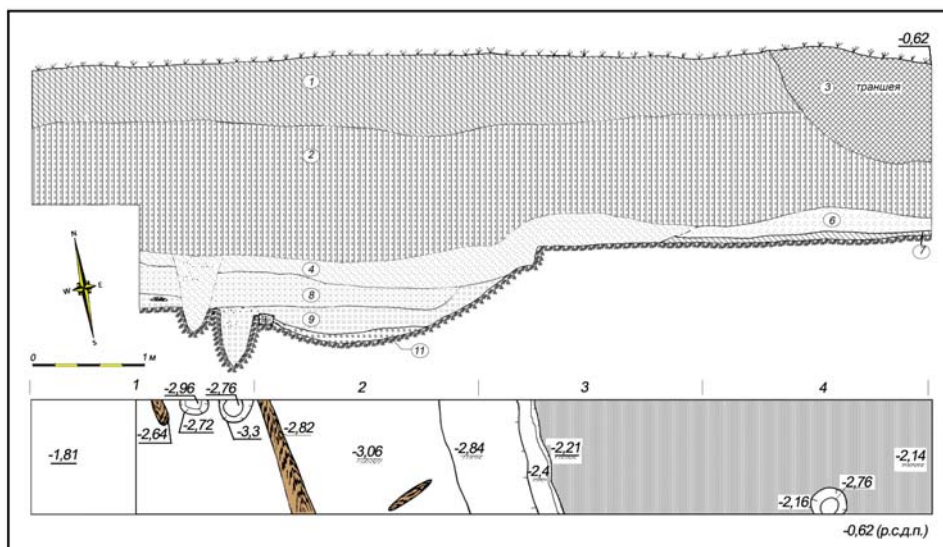

Рис. 11. Белз. Розкопки 2009 р. План та профіль рову.

Яма 1 округлої форми, з гострим дном, у стінці траншеї простежено, що вона викопана у верхньому шарі засипки рову, тобто вже після його засипання. Діаметр – 0,40 м (на рівні материка 0,26 м), глибина – 0,68 м (в материк 0,22 м).

Яма 2 округлої форми, діаметром 0,30 м, має гостре дно, глибиною 0,52 м. Викопана в материк у період функціонування рову.

Яма 3 знаходилася в кв. 4, за 2,25 м від рову. Вона округлої форми, діаметром 0,30 м, має гостре дно, глибиною 0,58 м. Викопана на рівні материка.

Ще одну *яму 4* виявлено на рівні материка, в кв. 8. Вона округлої форми, діаметром 0,24 м, має рівні стінки і лінзоподібне дно, глибина 0,21 м.

На сучасному етапі досліджень ще не достатньо даних, щоб зробити висновки про призначення рову та стовпових ям. Можна припустити, що рів мав оборонне призначення і захищав місто зі східної сторони протягом XIII–XV ст. Безпосередньо з ровом пов'язані ями 2 і 3 та дерев'яний брус на його дні, які є залишками якихось конструкцій, можливо, мосту (?).

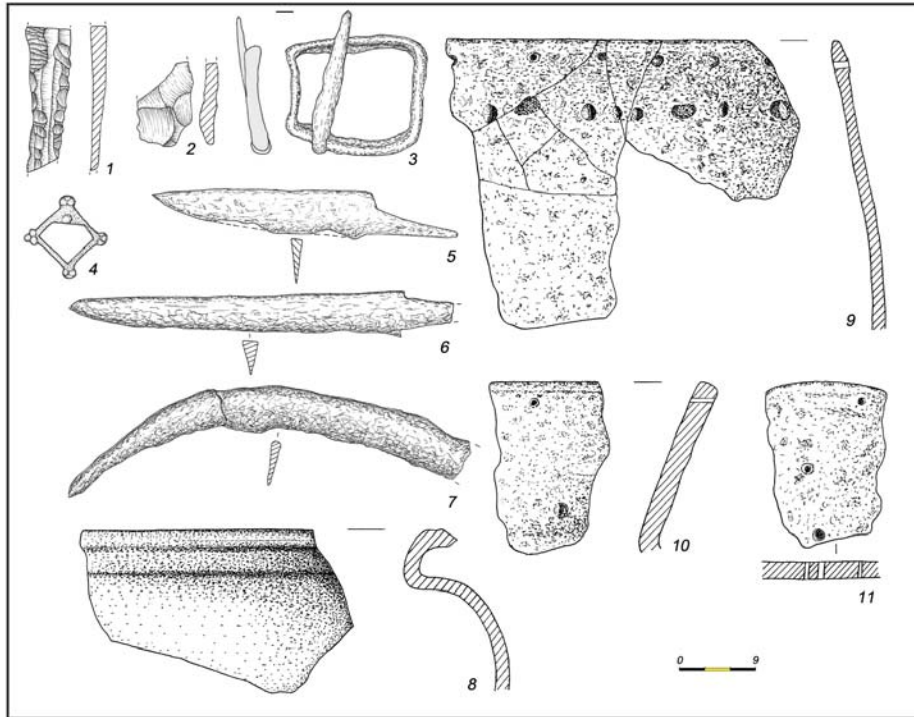

Рис. 12. Белз. Розкопки 2009 р. Матеріал із розкопу 1.

Найчисельнішою категорією знахідок є керамічні вироби. Посуд зі заповнення рову репрезентують фрагменти кружальних горщиків. Вони представлені двома видами: з поверхнею, випаленою до сірого кольору, та частково покритими поливою зеленого та жовтого кольорів. Це, головню, посудини з вертикальною або ледь відігнутою назвні прямою шийкою, з потовщеним та заокругленим краєм вінець, діаметром 12–16 см, інколи шийка профільована карнизом. Інші типи посуду репрезентовані лише двома фрагментами – вінець та дна з ніжкою, що належали сковорідці. Всі кахлі коробчасті, двох видів – лицьові та карнизові, зовні покриті зеленою поливою, прикрашені рельєфним рослинно-геометричним орнаментом. За аналогіями кераміка датується XVII–XVIII ст. [Свешников, Гупало, 1994, с. 140–142, рис. 3, 4].

З дна рову походять фрагменти вінець горщиків, діаметром 16–22 см, профільовані валиком, загорнутим досередини, що датуються XIII ст. [Гупало, 1994, с. 186, рис. 1]. Також тут виявлено фрагмент складнопрофільованих вінець глека, діаметром 8 см, та фрагмент стінки горщикоподібної кахлі, які датують

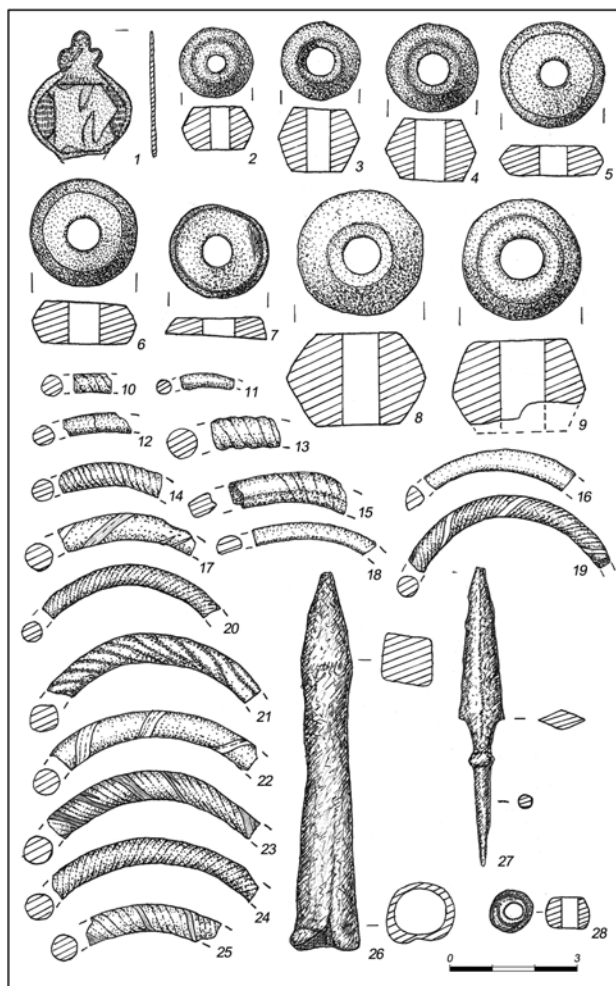

Рис. 13. Белз. Розкопки 2009 р. Індивідуальні знахідки.

кінцем XIV–XVI ст. [Виноградська, 1997, с. 133, 136]. На підставі цього час функціонування рову відносимо до XIII–XVI ст.

Відзначимо бронзову бляшку (рис. 13, 1), округлої в плані форми, з хрестоподібним завершенням, зі заклепкою вгорі. На ній вигравіювано монограму готичним шрифтом.

З інших категорій знахідок виявлено три монети: шеляг (боратинка) литовський 1660–1668 рр., шеляг (боратинка) коронний 1663 р. та один крейцер 1858 р. Виявлена також куля, сферичної форми, з лійкоподібним виступом, діаметром 1,0 см.

Отже, незважаючи на розвітковий характер робіт, здобуто важливу інформацію для вивчення історичної топографії давнього Белза. Зокрема, досліджувана територія має зручне природне положення, тому здавна була заселеною. Спочатку її використовували під поселення ранньозалізного часу, цілком можливо, що вона була заселена ще раніше, в період енеоліту. В IX–X ст. тут знову було поселення, одне з тих, на основі яких пізніше, наприкінці X ст., сформувався Белз – провідний міський центр, який згодом (1170 р.) став столицею окремого князівства.

У киево-руський час (XI–XIII ст.) тут був посад Белза, котрий, на думку більшості дослідників, знаходився саме на цьому плато між річками Солокією та Річицею, що мали заболочені заплави [Бойко, Слободян, 2006, с. 176–185]. Цю думку підтверджують археологічні дослідження, проведені в попередні роки на цій території, в процесі яких виявлено середньовічні об'єкти біля Аріанської вежі та монастирів ОО. Домініканів та СС. Домініканок [Лазурко, 2006, с. 271, 274; Петрик, Івановський, Лазурко, Рибчинський, 2004, с. 40].

Після приєднання Белза до Польського королівства та локації міста і перенесення його ядра на нове місце, тут було побудовано костел. Спочатку, після першої локації (1377 р.), він знаходився за межами міста, а після другої локації (1509 р.) опинився в його межах, біля східної оборонної стіни. Безсумнівно, відкритий цвинтар треба пов'язувати з костелом, котрий, на жаль, поки що точно не локалізований. Проведені дослідження дають підстави вважати, що виявлений рів є східною межею міста в період між першою та другою локаціями, оскільки, за архівними матеріалами, костел у цей період знаходився за межами міста [Бойко, Слободян, 2006, с. 176]. Сам храм знаходився східніше від рову та південніше від цвинтаря, цілком можливо, що на цьому місці нині знаходиться шкільна майстерня.

На цьому етапі досліджень важко сказати, чи перша локація міста була лише юридичною, чи відобразилася на просторовій структурі тогочасного міста. Оскільки досліджені об'єкти XI–XIII ст. знаходяться за межами визначеної східної межі міста на новому праві, і, як показало шурфування, даний горизонт поширюється ще східніше, на територію сучасної пожежної частини. Проте тут відсутні об'єкти другої половини XIII–XIV ст., тобто часу, що відповідає періоду історичного розвитку міста між захопленням його монголами (1241 р.) та першою локацією (1377 р.). Можливо, місто було значною мірою зруйноване у 1241 р. і не було відбудоване до попередніх розмірів, посад став меншим за площею. На це вказує й оборонний рів, час викопування якого, на підставі керамічного посуду з його дна, відносимо до другої половини XIII ст. Можливо, місто було дещо зміщене на захід, на що вказують дослідження, проведені в західній частині міста, де не було виявлено матеріалів, давніших від XIV ст. [Лазурко, 2006, с. 269–271, 275].

Отже, проведені роботи на ділянці засвідчують перспективність її подальшого вивчення, при якому віднайдення споруди костелу Святого Миколая та дослідження посаду руського періоду мають стати першочерговими завданнями.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.

1. Бойко О., Слободян В. Розвиток та формування урбаністичної структури Белза (на основі іконографічних та архівних досліджень) // Белз і Белзька земля. – Белз, 2006. – Вип. 2. – С. 176–185.
2. Виноградська Л. І. До історії керамічного та скляного виробництва на Україні у XIV–XVIII ст. // Археологія. – 1997. – № 2. – С. 129–140.
3. Гупало В. Д. Трансформація древнерусских традицій моделювання кераміки во II пол. XIII–XV вв. // Garncarstwo i kaflarstwo na ziemiach polskich od późnego średniowiecza do czasów współczesnych. – Rzeszów, 1994. – S. 185–190.
4. Лазурко О. Археологічні дослідження на території Белзького заповідника // АДІУ. – 2006. – Вип. 9. – С. 269–275.
5. Малевская М. В. К вопросу о керамике Галицкой земли XII–XIII ст. // КСИА АН СССР. – 1969. – Вып. 120. – С. 3–14.
6. Павлів Д. Пам'ятки кінця доби бронзи – початку ранньозалізної доби із с. Ульвівок на Сокальщині // МДАПВ. – 2006. – Вип. 10. – С. 154–165.
7. Петрашенко В. О. Слов'янські пряслиця VIII–IX ст. Правобережжя Середнього Подніпров'я // Археологія. – 1988. – Вип. 62. – С. 24–32.
8. Петрашенко В. О. Слов'янська кераміка VIII–IX ст. Правобережжя Середнього Подніпров'я. – К., 1992.
9. Петрик В., Івановський В., Лазурко О., Рибчинський О. Археологічні дослідження в Белзі 2003 року // Белз і Белзька земля. – Белз, 2004. – Вип. 1. – С. 33–40.
10. Рыбаков Б. О. Ремесло древней Руси. – М., 1948.
11. Рожко М. Зброя дальнього бою стародавньої Тустані (Наконечники стріл лука та самостріла (арбалета) // Записки НТШ. – 2002. – Т. CCXLIV. – С. 287–311.
12. Розенфельдт Р. Л. О производстве и датировке овручских пряслиц // СА. – 1964. – № 4. – С. 220–224.
13. Свешников И. К., Гупало В. Д. Керамика датированная кладами монет // Garncarstwo i kaflarstwo na ziemiach polskich od późnego średniowiecza do czasów współczesnych. – Rzeszów, 1994. – S. 140–148.
14. Слободян В. Історія Белзьких костелів // Белз і Белзька земля. – Белз, 2006. – Вип. 2. – С. 176–185.
15. Тимощук Б. О. Давньоруська Буковина (X – перша пол. XIV ст.). – К., 1982.
16. Школьникова Н. А. Стекланные украшения конца I тысячелетия н. э. на территории Поднепровья // СА. – 1978. – № 1. – С. 97–106.
17. Щапова Ю. Л. Стекло Киевской Руси. – М., 1972.

18. *Balcer B.* Wytwórczość narzędzi krzemienych w neolicie ziem Polski. – Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk; Łódź, 1983.

RESULTS OF ARCHAEOLOGICAL RESEARCH IN LVIV SUBURB OF BELZ

Ostap LAZURKO, Mykola SHNITSAR, Eugen TKACH

State History and Culture Reserve of Belz,

1, Savchenka str., Lviv region, Sokal district, Belz, 80062, Ukraine;

Institute of Archaeology of National Academy of Sciences of Ukraine,

Scientific Research Centre “Rescue Archaeological Service”

24, Vynnychenko str., Lviv, 79008, Ukraine,

e-mail: lazurko78@ukr.net

Latest results of the archaeological studies in Belz in 2009 are revealed. These investigations took place in Lviv suburb area of the medieval hillfort of Belz. The aim of the research was the exact location of the St. Nicolas parish church. Despite the main issue was not achieved, some other considerably important objects for the historical geography of the medieval city were revealed. Thus, there were found some objects of both – Early Iron Period and the Rus’ times. It became possible to restrict the boundaries of church’s cemetery as well as the fortification moat of medieval Belz.

Key words: parish church, object, burial, cemetery, fortification moat, downtown.

РЕЗУЛЬТАТЫ АРХЕОЛОГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ НА ЛЬВОВСКОМ ПРЕДМЕСТЬЕ В Г. БЕЛЗЕ

Остап ЛАЗУРКО, Николай ШНИЦАР, Евгений ТКАЧ

Государственный историко-культурный заповедник в городе Белзе,

ул. Савенка, 1, Львовская область, Сокальский район, Белз, 80062, Украина;

Научно-исследовательский центр “Спасательная археологическая служба”

Института археологии НАН Украины;

ул. Винниченко, 24, Львов, 79008, Украина;

e-mail: lazurko78@ukr.net

Публикуются результаты археологических исследований, которые были проведены в 2009 г. в г. Белзе на Львовщине. Раскопки проводились на Львовском предместье, недалеко от городища летописного Белза. Целью работ было локализовать фарный (главный) костёл Святого Николая. Хотя основная цель не была достигнута, удалось выявить ряд объектов, что во многом дополнили материалы, которые касаются проблемы исторической топографии города. Были исследованы объекты раннежелезного и киево-русского времени, уточнены границы кладбища фарного костёла и прослежен оборонительный ров позднесредневекового Белза.

Ключевые слова: фарный костёл, объект, захоронение, кладбище, оборонительный ров, посад.